

ANTHROPOMORPHIC STONE STATUETTE
FROM RUDI, A CUCUTENI-TRYPILLYA SETTLEMENT

The article presents an anthropomorphic figurine made of stone, which was found on the Rudi IX settlement (Republic of Moldova) of the Cucuteni-Tripolye culture. It is the first find of such type on the territory of the Republic of Moldova and therefore it is of special interest. The overview of other stone Cucuteni-Tripolye figurines (14 items from 11 settlements) reveals their technological and stylistic variety — most of the statuettes do not find straight analogies in the clay sculpture. The chronological and geographical distribution of the figurines shows that most of them are to be dated with the Cucuteni A — Tripolye B1 period, building a special concentration in the contact zone between Cucuteni-Tripolye and Bolgrad-Aldeni (Gumelnita) communities. The iconographical features of certain stone figurines resemble the ones of the so-called en violon idols, reported from a large number of sites in South-Eastern Europe and Anatolia.

Д.К. Черновол

ІНТЕР'ЄР БУДІВЕЛЬ НЕБЕЛІВСЬКОЇ ЛОКАЛЬНОЇ ГРУПИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Охарактеризовано деталі облаштування жител небелівської групи пам'яток трипільської культури та інтер'єр першого й другого поверхів.

К л ю ч о в і с л о в а: трипільська культура, небелівська локально-хронологічна група, поселення, будівля, інтер'єр.

Однією з ознак трипільської культури є залишки споруд у вигляді завалу обгорілої глини. Складовими його є елементи конструкції будівлі та деталі інтер'єру. Серед дослідників побутує два погляди щодо реконструкції споруд. Одні схиляються до концепції М.Ф. Біляшівського (Беляшевский 1899), що будівлі були одноповерхові, інші, посилаючись на В.І. Маркевича (Маркевич 1964), інтерпретують їх як двоповерхові. Останнього погляду дотримується й автор. Одним із напрямів у вивченні залишків трипільських споруд є дослідження елементів їхнього інтер'єру, що становлять житловий та господарський простори будівлі. За концепцією В.І. Маркевича, об'єкти інтер'єру, що залягають повёрх глиняної платформи, є складовими другого поверху, розміщені ж під нею (на ґрунті) відносяться до першого поверху. Розглянемо з цього боку споруди небелівської локально-хронологічної групи та елементи їхнього інтер'єру.

Небелівську локально-хронологічну групу виділив С.М. Рижов (Рижов 1993). Вона нале-

жить до володимирівсько-томашівської генетичної лінії розвитку західнотрипільської культури періоду VII—СІ у Буго-Дніпровському межиріччі та є проміжною ланкою між пам'ятками володимирівської та томашівської груп і відноситься до етапу VII.

Загалом розкопано 21 споруду: Колодисте I — шість (Беляшевский 1899, с. 174; 1900, с. 148; 1901, с. 69; Спицын 1904); Піщана — три (Круц, Рыжов 1988; Рижов 1995; Черновол, Рижов 2005), Глибочок — дві (Рижов 1995), Колодисте II — теж дві (Рижов, Шумова, Черновол 2005) Тальнівського р-ну Черкаської обл., хут. Незаможник — шість (Овчинников, Черновол 1999; Овчинников и др. 2000), Чаплинка — одна (Овчинников 2010а) Лисянського р-ну Черкаської обл., Небелівка — одна (Чепмен та ін. 2010) Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. Поселення Піщана, Небелівка і хут. Незаможник відносяться до першої фази розвитку цієї групи, Колодисте I і II, Глибочок і Чаплинка — до другої.

Зауважимо, що дані стосовно Колодистого I все ж неповні, і їх можна використовувати лише частково. Вимагає пояснення й залучення нами матеріалів хут. Незаможник. Дослід-

ник цього поселення відніс його до канівської локальної групи (Овчинников 2003; 2010), що сумнівно. По-перше, воно розміщене майже поряд з синхронними пам'ятками в басейні р. Вільшанка, тобто в зоні поширення старожитностей небелівської групи. По-друге, порівняння керамічних комплексів з хут. Незаможник і пам'яток небелівської групи свідчить, що посуд, у першу чергу столовий, має багато спільних рис і за формою, і за орнаментациєю. Часто співпадають навіть кількісні показники певних морфологічних типів і стилістичних схем. Відтак, за всіма ознаками хут. Незаможник слід відносити до фіналу першої фази небелівської групи.

Залучені до розгляду будівлі мали прямокутну в плані форму розмірами 8,0—18,0 × 4,0—8,0 м. Найбільша за довжиною споруда досліджена на поселенні Небелівка, а найбільші за площею — на поселенні Глибочок: 102 і 120 м² (табл. 1). Перший поверх будівель розглядається як господарський, другий вважаємо за житловий.

Інтер'єр першого поверху. Деталі інтер'єру з поселень Піщана, Колодисте II, Глибочок і Ча-

плинка представлені різноманітними конструкціями у вигляді прямокутних та округлих підвищень. Прямокутні підвищення розміщувалися вздовж довгої сторони неподалік, за 1,0—2,0 м, від однієї з торцевих стін і були орієнтовані так само, як і житло. У будівлі в Глибочку розміри підвищення становили 2,0 × 1,5 м, висота 0,15 м. Рештки аналогічних конструкцій виявлені в будівлях 1 і 2 на поселенні Піщана, в Чаплинці та Колодистому II. Підвищення в житлі в Чаплинці було в торці на центральній його осі та мало заокруглені кути. Його розміри 1,30 × 1,15 м. На інших поселеннях конструкції були схожі за розмірами та місцем розташування. У будівлях 2 (рис. 1, 2) і 3 в Піщаній в основу підвищення було закладено каміння. Тут можна простежити, що його регулярно поновлювали, а каміння постійно замащували глиною. В будівлі 1 у Колодистому II на місці вірогідного підвищення була кладка 0,7 × 0,7 м з необробленого щільно вкладеного каміння. В одному місці поверх нього збереглися фрагменти глиняної підмазки. Можна припустити, що цей об'єкт міг мати більші розміри, близькі до вка-

Таблиця 1. Будівлі небелівської групи, характеристики

| Розмір та площа споруд | | | | Деталі інтер'єру першого поверху | | | | | |
|------------------------|-----------|------------|-----------------------|----------------------------------|------------------------|-----------------------|--------------------------|---------|-----|
| Назва пам'ятки | № споруди | Розмір, м | Площа, м ² | Поділ поверху на приміщення | Округлі підвищення | Прямокутні підвищення | Глиняна підмазка долівки | Вимости | Ями |
| Споруди 1-го варіанта | | | | | | | | | |
| Колодисте II | 1 | 11,2 × 5,0 | 56,0 | | + ? | + | + | | |
| | 2 | 10,5 × 5,5 | 57,5 | | | + | | | |
| Глибочок | 1 | 15,0 × 8,0 | 120,0 | | + | + | + | | |
| | 2 | 17,0 × 6,0 | 102,0 | | + | + ? | + | | |
| Піщана | 2 | 14,0 × 4,5 | 63,0 | + поріг | + | + | + | | |
| | 3 | 10,0 × 4,5 | 45,0 | | | + | + | | |
| Чаплинка | 1 | 15,6 × 6,0 | 93,6 | + поріг? | + ? (заокруглені кути) | + | | | |
| Споруди 2-го варіанта | | | | | | | | | |
| Піщана | 1 | 12,0 × 4,5 | 54,0 | | | | | | |
| Небелівка | 1 | 18,0 × 5,0 | 90,0 | | | | | + | |
| Незаможник | 1 | 3,5 × 3,0 | 10,5 | | | | | | |
| | 2 | 10,0 × 9,0 | 90,0 | | | | | | + |
| | 3 | 12,0 × 8,0 | 96,0 | | | | | | |
| | 4 | зруйнована | 14,0 | | | | | | |
| | 5 | зруйнована | ? | | | | | | |
| | A | 5,0 × 2,0 | 10,0 | | | | | | + |

заних конструкцій. Оскільки в трьох будівлях в основі такої конструкції було каміння, виникло припущення, що то залишки відкритих вогнищ (Рижов, Шумова, Черновол 2005, с. 275; Черновол 2005, с. 374), куди було вмонтовано каміння для підвищення термостійкості й тепловіддачі. Втім, каміння могли вкладати й заради міцності об'єкта, що слугував робочим місцем. За таким принципом, приміром у споруді 2, була зведена конструкція, що інтерпретувалась як поріг.

Окрім прямокутних, виявлені підвищення й округлої форми. Якщо перші розміщені в торці житла вздовж довгої стіни, то округлі — ближче до центральної його осі. Їхній діаметр близько 1,0 м, висота — не більше 0,2 м. У житлах поселення Глибочок такі підвищення були облямовані бортиком завтовшки 0,1 м, через що вони нагадують корито. Такі само без бортика виявлені в будівлі 2 у Піщаній (рис. 1, 1), а фрагменти схожої — в будівлях 1 і 2 в Колодистому II. Втім, стан збереженості жител в останньому не дозволяє зробити їхню реконструкцію. Як правило, навколо округлих підвищень був щільний шар глиняної підмазки долівки, в будівлі 1 у Глибочку вона мала прямокутну форму площею близько 4,0 м². З протилежного від підвищення боку лежала зернотерка. У будівлі 2 цього ж поселення щільна підмазка глиною долівки теж мала прямокутну форму площею до 10 м². Підвищення було розміщене в одному з кутків підмазки, поряд була зернотерка. Схоже, долівка жител небелівської групи вся була вимазана глиною. Про це свідчать її фрагменти по всій площі будівлі, та саме навколо підвищень вона збереглася найкраще. Не виключено, що саме подібні округлі та прямокутні підвищення згадує О.А. Спицин на Колодистому I (Спицин 1904, с. 96).

Їх інтерпретують як відкриті вогнища або робочі місця, а об'єкт у Піщаній — як вівтар (Черновол, Рижов 2005, с. 374). Але, оскільки йдеться про перший поверх, то останнє сумнівно, адже його традиційно вважають господарським. Так само викликає сумнів інтерпретація підвищень як відкритих вогнищ для приготування страви чи обігріву. Для того перший поверх мав бути обладнаний витяжкою для диму, однак такої жодного разу не виявлено. Проте вогонь на першому поверсі могли запалювати для освітлення приміщення. Зважаючи на те, що в житлах у Глибочку округлі об'єкти мали бортик, а поряд знайдені зернотерки, можна думати, що це були робочі місця, подібні до корит у томашівській групі.

Окрім указаних, у будівлі 2 в Піщаній та в Чаплинці поблизу довгої сторони, ближче до

центру, була ще одна прямокутна конструкція розмірами, відповідно, 1,6 × 1,0 м і заввишки 0,2 м та 1,0 × 1,0 м і заввишки 0,1 м. У Піщаній підвищення було розміщене перпендикулярно до осі житла, а одна з довгих сторін мала заокруглену форму (рис. 1, 4). Його інтерпретовано як поріг у місці ймовірного входу до однієї з камер першого поверху, поряд нього був, імовірно, глиняний фрагмент одвірка (рис. 1, 3). Він мав вигляд прямокутної конструкції з гострим кутом з одного боку та відбитками дерева з іншого. Його довжина 0,8 м, ширина 0,3 м. Але, якщо в Піщаній є підстави інтерпретувати виявлений об'єкт як поріг, то в житлі в Чаплинці таких ознак немає. Тож можна припустити різні варіанти його призначення. Завдяки виявленню вказаної конструкції встановлено, що перший поверх будівлі в Піщаній, як і другий, був розділений на два приміщення. Це — досить рідкісне явище. Поділ першого поверху на приміщення простежений у споруді 2—4 у Косенівці, що належить до іншої локальної групи (Бузян, Якубенко 1990, с. 58).

Деталі інтер'єру першого поверху в основному концентруються в торцевій частині будівлі. Втім, у спорудах 2 і 3 в Піщаній та Чаплинці з протилежної торцевої сторони, на межі залягання обмазки міжповерхового перекриття, виявлено щільний шар глиняної обмазки долівки. В будівлі 2 в Піщаній (рис. 1, 5) і Чаплинці вона займала площу близько 8,0—9,0 м², а останній шар обмазки плавно переходив у підвищення, яке примикало до довгої сторони житла. Розмір його 2,0 × 1,0 м.

Через значну насиченість першого поверху деталями інтер'єру виникло припущення, що він, як і другий, міг правити за житлове приміщення. Однак вкажемо, що деякі будівлі розміщені на невіривняному схилі. Тобто, якщо горизонтальність платформи досягалася за рахунок різної висоти стін чи основи, то долівка першого поверху повторювала нахил схилу (табл. 2). За такої долівки навряд чи можна було мешкати на першому поверсі, як і утримувати худобу. Дослідники зауважують, що інтер'єр першого поверху був облаштований відповідно до нахилу. У будівлях Глибочка вони повторювали нахил долівки (схилу), а в будівлях Піщаної горизонтальність об'єктів досягалася завдяки різній висоті стін. Дослідник поселення Чаплинка стверджує, що долівка була вирівняна (Овчинников 2010а), але нахил першого поверху не змінено. Отже, бачимо, що перший поверх був підготовлений певним чином для господарської діяльності. В той же час його до-

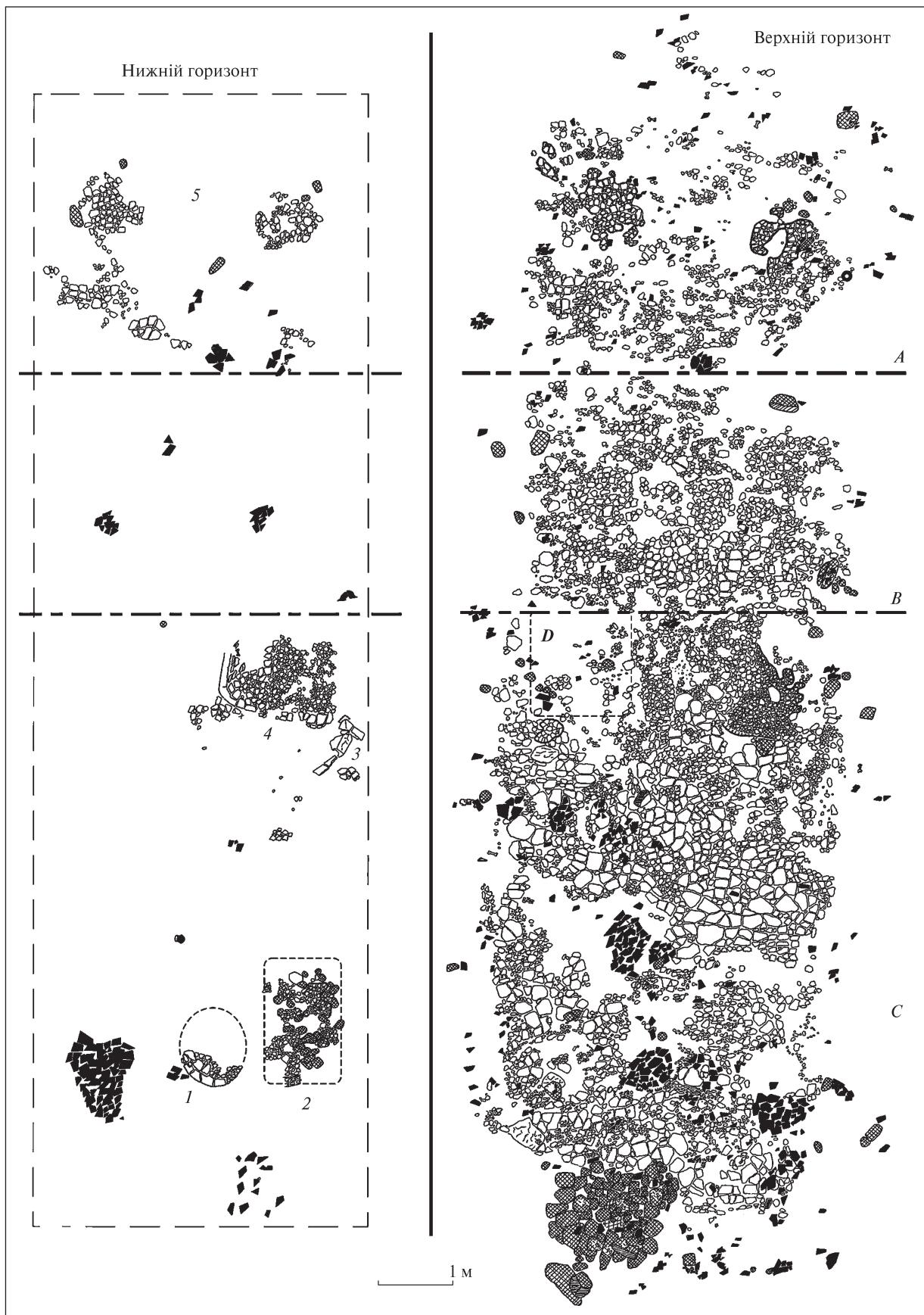


Рис. 1. Поселення Піщина, споруда 2. Нижній горизонт: 1 — округле підвищення; 2 — прямокутне підвищення; 3 — одвірок; 4 — поріг; 5 — глиняна підмазка земляної долівки. Верхній горизонт: А — навіс перед входом; В — сіни; С — житлове приміщення; D — місце печі

лівка на відміну від згаданих об'єктів повторювала природній схил.

Враховуючи нахил долівки першого поверху в указаних будівлях, виникає запитання про його вигляд. Для прикладу візьмемо будівлю 2 в Глибочку чи Чаплинці. Перепад висот у них за довжини 17,0 м першої будівлі та 15,6 м другої, відповідно, становив 1,4 м та 1,2 м. Перепад висоти в будівлі в Глибочку розпочинався через 6,0 м, тобто долівка нахилена впродовж 11,0 м (табл. 2). Отже, якщо вища коротка сторона становила, припустимо, 2,0 м заввишки (на зріст людини), то протилежна — в одному випадку 3,4 м, а в іншому — 3,2 м, що, мабуть, сумнівно. Можливий інший варіант — висота будівлі з нижчої сторони становила 2,0 м, а з протилежного короткого боку не була більша в першому випадку ніж 0,6 м, а в другому — 0,8 м. Тоді житлова споруда була піднята лише одним боком над схилом, а інший практично лежав на ньому. Але це тільки припущення, оскільки висоту стін першого поверху встановити поки що не вдалося. Можна лише стверджувати, що в будівлях на схилі стіни були різної висоти.

Окрім того, в небелівській групі є будівлі, в яких деталей інтер'єру на першому поверсі не помічено або вони слабо виражені (Піщана, будівля 1; Небелівка і хут. Незаможник). В окремих спорудах під долівкою могли розміщуватися господарські ями.

Ями в будівлях, насичених деталями інтер'єру, відсутні. Оскільки простір першого поверху, можливо, використовувався для господарських потреб, через це він був щільно вимазаний глиною. Однак плями від ям були виявлені в обох будівлях у Колодистому II. Вони були повністю заповнені ґрунтом, а в будівлі 2 — частково перекриті вимосткою та шаром глини (підмазки долівки). Тож, імовірно, вони були засипані до будівництва споруд.

На поселенні хут. Незаможник ями виявлені під двома будівлями. Яма під будівлею 2 мала

розміри 2,0 × 2,0 м і глибину близько 0,4—0,5 м. До неї частково просіли фрагменти обмазки, а в заповненні виявлено розвал кратера (Овчинников 2002, с. 124). Під будівлею А була яма 3,0 × 2,8 м та завглибшки близько 1,2 м. Частина її була заповнена та перекрита рештками платформи, до неї просів також завал печі (Овчинников 2001—2002, с. 267).

Облаштування другого поверху. Другий поверх будівель небелівської групи слабо насичений деталями інтер'єру. Уявлення про його облаштування дають глиняні моделі жител відкритого типу, на яких представлені купольна піч, вівтар та інші об'єкти господарсько-побутового призначення. Такі моделі характерні лише для томашівської групи, однак вона сформувалася на ґрунті небелівської. Отже, їх можна використати для порівняльного аналізу.

Однією з головних ознак житлового приміщення є обов'язкова наявність печі або відкритого вогнища. Здебільшого від них лишається потужна вимостка завтовшки 0,1—0,2 м. Вона зроблена з глини зі значною домішкою піску та має площу близько 4,0 м² і, на думку дослідників, є рештками череня. Саме такі конструкції притаманні будівлям томашівської групи. Піч, як правило, розміщена вздовж довгої сторони праворуч від входу. В деяких випадках на цьому місці була лакуна, що за площею відповідала вказаним об'єктам. Але в будівлях небелівської групи фрагменти аналогічної конструкції у вигляді шару опісоченої глини виявлено лише в споруді в Небелівці (Чепмен та ін. 2010, с. 458). Окремі фрагменти обмазки, аналогічні вказаним, зафіксовані в будівлі в Чаплинці (Овчинников 2010а, с. 306). Піч розмірами 2,6 × 1,7 м, що завалилася в яму, була в будівлі А хут. Незаможник (Овчинников 2001—2002, с. 263). У спорудах 1 і 2 в Піщаній на місці ймовірного розміщення печі були лакуни. Але в них платформа житлового приміщення була зведена з глини без домішок половини, тож ви-

Таблиця 2. Будівлі небелівської групи, нахил долівки першого поверху

| Назва пам'ятки | № споруди | Довжина споруди, м | Перепад висоти, м | Нахил споруди |
|------------------------|-----------|----------------------------------|-------------------|---------------|
| Глибочок | 1 | 15,0 | 0,9 | 9° |
| | 2 | загалом 17,0, перепад від 6,0 | 1,4 | 14° |
| Піщана | 2 | 14,0 | 0,4 | 4° |
| | 3 | 12,0 | 0,4 | 5° |
| Чаплинка Незаможник | 1 | 15,6 | 1,2 | 10° |
| | 2 | 10,0 | 1,2 | 11° |
| | 3 | 12,0 | 1,4 | 14° |

явити піч у край важко. Платформа будівлі 3 хут. Незаможник була з такої само глини. Однак в інших спорудах — Колодисте II, Глибочок і хут. Незаможник — об'єктів, подібних до відомих у томашівській групі, не виявлено. З одного боку, це може бути наслідком того, що будівлі тут були значно зруйновані оранкою, з іншого — можливо, піч у них була влаштована інакше, приміром, на долівці житлової камери без череню або ж, навпаки, на якомусь підвищенні, що завадило її випалу під час спалення будівлі.

Аналогічна ситуація відома і в інших локальних групах, де на другому поверсі не виявлено печі. В томашівській групі це будівлі в Мошурові та Чичиркозівці. Але дослідники інтерпретували їх як житла, оскільки матеріал у них повністю відповідав спорудам такого призначення. В будівлях шипенецької та петренської груп періоду ВІ—СІ жодного разу не виявлено об'єкта, який би можна було визнати за піч. Не помічено таких конструкцій і в Кліщеві періоду VI—VII та Ворошилівці періоду VII. Тож конструктивні особливості обігрівальних пристроїв у житлах вказаних груп досі невідомі.

З огляду на глиняні моделі відкритого типу, піч мала округлу форму, а ми маємо прямокутну конструкцію. Можливо, вказані підвищення у вигляді потужної вимостки, які фіксують у спорудах томашівської групи, є лише основою, на якій формували черинь і піч. Відтак, можна думати, що в будівлях небелівської та інших груп піч була влаштована іншим чином. Рештки склепіння та його основа, як показує практика, фіксуються вкрай рідко.

У торці житлової камери в більшості будівель трипільської культури та на моделях відкритого типу розміщувався вівтар. У житлах Володимирівки володимирівсько-томашівської лінії розвитку це були хрестоподібні конструкції, а в житлах томашівської групи — округлі об'єкти. В обох випадках вони були прикрашені прокресленими лініями, згрупованими в стрічки. В спорудах небелівської групи таких об'єктів не виявлено. Винятком можна вважати лише будівлі в Піщаній. У споруді 1 був округлий об'єкт діаметром 0,7—0,8 м, вимощений з глини з домішкою полови (Круц, Рижов 1988), у будівлі 2 — підвищення діаметром 0,30 м і заввишки 0,5 см з такої само глини. Воно було вкрите тонким (0,5 см) шаром відмуленої глини та пофарбоване в червоний колір (Черновол, Рижов 2005, с. 374). У торці будівлі 3 виявлено фрагменти заокругленої конструкції діаметром близько 1,0 м.

Як правило, об'єкти сакрального призначення формували з добре відмуленої глини, в томашівській групі до неї додавали червоноглиняний шамот. У Піщаній платформа житлової камери була з глини без домішок полови, що, ймовірно, було пов'язане з сезоном будівництва. Можливо, сакральні об'єкти формували з глини з домішкою полови, щоб виділити їх на тлі долівки. Втім, у інших будівлях небелівської групи нічого подібного не знайдено, та, можливо, й вказані об'єкти в спорудах у Піщаній не обов'язково мали сакральне призначення, і їх слід відносити до господарсько-побутових. Однак, якщо все ж приписувати їм сакральне призначення, то можна припустити, що в спорудах на інших поселеннях їх не виявлено через те, що долівка другого поверху була зроблена з глини з домішкою полови. В такому разі через спалення будівлі з наступним падінням перекриття серед однорідних за складом глини фрагментів завалу обмазки важко виявити якісь деталі. Слід також враховувати, що будівлі в Глибочку, Колодистому II та хут. Незаможник були дуже ушкоджені оранкою. Тож таку конструкцію вдалося простежити лише в будівлях Піщаної, де платформа відрізнялася за складом глини та глибиною залягання.

Ліворуч від входу в житлове приміщення, навпроти печі, на моделях відкритого типу розташований подіум. Він призначався для розміщення посуду. Подібну конструкцію в небелівській групі виявлено лише в будівлі 2 у Колодистому II (Рижов, Шумова, Черновол 2005).

Окрім печі, вівтаря та подіуму, на другому поверсі можуть бути й інші елементи інтер'єру. В будівлях томашівської групи вони представлені вимостками з бортиком чи без нього, коритами з вмонтованими в них зернотерками тощо. Але в житлах небелівської групи вони невідомі.

У будівлі 2 у Колодистому II на вході виявлена округла конструкція у вигляді бортика діаметром близько 1,5 м. Припускалося, що це міг бути лаз на другий поверх, оскільки всередині не було глини від міжповерхового перекриття (Рижов, Шумова, Черновол 2005). Однак об'єкт був розміщений безпосередньо біля торця будівлі, де, ймовірно, міг бути вхід до споруди. Отже, виникає запитання в доцільності такої конструкції, якщо поряд був імовірний вхід. Об'єкт був дещо схожий на округле корито, від якого при завалі будівлі лишився тільки бортик. Але з огляду на те, що подіум у цій споруді простягався на всю довжину другого поверху, можна припустити, що цей поверх не був розділений на приміщення, тобто тут не було вхідної камери. Вхід до житла

з двору був розташований на першому поверсі, а на другий потрапляли через лаз.

На глиняних моделях жител другий поверх поділений на вхідне та житлове приміщення. Це підтверджено й розкопками будівель томашівської та володимирівської груп. Моделі також передають вхід до житла, розташований з торця будівлі. Споруди томашівської групи зрідка мали прибудову, тобто були трикамерні (Круц и др. 2008, с. 6). Межа між вхідною та житловою камерами визначається за рештками простінка, а також за порогом у місці входу до другої камери. Якщо їх не виявлено, вхід визначається за розміщенням печі, що завжди була праворуч від нього. Однак у більшості будівель небелівської групи такі ознаки відсутні, тож визначити вхід важко. Відомо, що споруди крайнього ряду забудови поселення орієнтовані входом до його центру. Такі будівлі розкопані в Піщаній і Небелівці. Отже, розміщення певних елементів інтер'єру в них може слугувати для порівняння зі спорудами на інших поселеннях і визначення місця входу до них. Вівтарі на поселенні Піщана розміщувалися з напольного торцевого боку оселі, тобто вхід до житла був у протилежній стороні, спрямованій до центру поселення. Будівлі в Глибочку, Колодистому II та Чаплинці не мають таких ознак. Але встановлено, що округлі та прямокутні підвищення на першому поверсі осель у Піщаній розміщені в торці, протилежному від входу. Відтак, можна стверджувати, що такі конструкції в будівлях на інших поселеннях небелівської групи розміщувалися з протилежного від входу боку.

Якщо вхід до будівлі певною мірою вдалося встановити, то поділ на камери простежено лише в житлі 2 у Піщаній та завдяки тому, що долівка другого поверху була вимощена з різної глини, зокрема житлового приміщення — без домішок полови. Розміри його $8,0 \times 4,5$ м (рис. 1, С). Долівка у вхідному приміщенні, $6,0 \times 4,5$ м, була з глини з домішкою полови. Вхідну половину житла можна розділити також на дві частини. Та, що межувала з житловим приміщенням, залягала у вигляді щільних шарів обмазки з відбитками дерев'яних плах знизу, як і в житловій половині, її розміри $4,5 \times 3,0$ м (рис. 1, В). До вхідної частини з торця примикала прибудова розмірами $4,5 \times 3,0$ м у вигляді редукованих окремих фрагментів обмазки (рис. 1, А). Через це виникло припущення, що то був навіс, що накривав вимостку, розміщену перед входом до житла (Черновол, Рижов 2005). У такому разі, за розміру споруди $14,0 \times 4,5$ м, житлова камера мала довжину $8,0$ м, вхідна — $3,0$ м, а

навіс перед входом також $3,0$ м. Якщо для порівняння взяти споруди томашівської групи, то в них довжина вхідної частини житла здебільшого була $3,0$ — $4,0$ м, тобто певною мірою співпадала з реконструйованими розмірами вхідної частини житла 2 у Піщаній. Отже, ймовірно, розмір вхідної частини не залежав від загальних параметрів житла, крім виняткових випадків.

Облаштування житлово-господарського простору споруд томашівської групи відоме завдяки збереженню деталей інтер'єру. Для небелівської групи це проблематично, через що неможливо вирахувати корисну площу споруди, як це зроблено для будівель томашівської групи (Дяченко, Черновол 2009, с. 3). Якщо в житлах цих груп розміри вхідного та житлового приміщень співпадають, то можна припустити, що й елементи інтер'єру мають бути аналогічні. Піч у житловій камері мусила бути такою, щоб обігріти її. Тобто, вона мала приблизно такі розміри, що і в житлах томашівської групи. Кераміка в житловому приміщенні в небелівських спорудах була розставлена вздовж довгої та короткої стін. Різниця полягає лише в тому, що в спорудах томашівської групи були спеціально обладнані місця — подіум і припічне підвищення. Вівтарі в небелівській групі хоча й виявлені лише на одному поселенні, але на інших у житлах могли бути відповідні сакральні місця, що займали таку саму площу, що й у будівлях томашівської групи. Отже, корисна площа житла, як правило, має бути пропорційною загальному розмірові будівлі.

Типологія жител небелівської групи. Інтер'єр другого поверху споруд небелівської групи слабо насичений деталями. Вівтар, подіум і фрагменти печі виявлені в поодиноких випадках. Однією з причин такої ситуації може бути їхня збереженість, а також незначна кількість досліджених споруд. Якщо, приміром, узяти будівлі поселення Тальянки томашівської групи, то серед 44 розкопаних вівтар був виявлений у 40, піч — у 41 (але її розміри встановлені у 28 випадках), припічне підвищення — в 13, подіум — у 28, поріг — у 18, корита — у житловій камері чотирьох будівель. Але споруди небелівської групи вирізняються насиченістю елементами інтер'єру першого поверху.

Аналіз будівель дозволяє здійснити їхню типологію. Нагадаємо, що для томашівської групи виділено два типи споруд: житлово-господарські та господарські. Житлові будівлі ми розділили на чотири групи: 1) житлово-господарські (стандартні); 2) аналогічні будівлі з господарською прибудовою з торця житла; 3) будівлі, перенаси-

чені деталями інтер'єру сакрального характеру і 4) житлові будівлі без інтер'єру. Для цього було залучено близько 100 споруд з п'яти поселень, розкопаних за останні 40 років.

У небелівській групі відомо значно менше споруд, тож у подальшому кількість їхніх варіантів може змінитися. Будівлі цієї групи також можна розділити на житлові та господарські. До господарських слід віднести споруди 1 і А на хут. Незаможник. Конкретне їхнє призначення невідоме, вони розташовані поряд з великими житлами — споруда 1 тут була поряд з будівлею 2. Прикладом може слугувати Кліщів, а саме житла 10 і 11, біля яких були невеликі споруди: біля першого — будівля 9 розмірами 4,0 × 4,0 м, біля другого — розмірами 3,0 × 3,0 м (Заец, Рыжов 1992, с. 32, 44). Виходячи з розмірів, до таких також можна віднести будівлю 8 цього поселення розмірами 5,0 × 4,0 м (там само, с. 29). Окрім того, до таких відноситься споруда поряд з житлом 19 в Тальянках розмірами 5,0 × 4,5 м (Круц, Рыжов 1990). Поблизу будівлі А розмірами 5,0 × 2,0 м в хут. Незаможник житла не виявлено. Автор досліджень вважає, що ця споруда була призначена для виготовлення кераміки, тож могла існувати незалежно від інших (Овчинников 2001—2002, с. 260). Однак збереженість її вкрай незадовільна, а розміри та призначення — сумнівні. Основним критерієм для виділення господарських споруд у трипільській культурі є їхній незначний розмір, що унеможливило мешкання в них сім'ї.

До другого типу належать будівлі житлового призначення, і їх можна розділити на дві групи. Оскільки інтер'єр житлового простору слабо виражений, основною їхньою відмінністю є облаштування господарського простору першого поверху.

Перша група — це споруди, в яких деталі інтер'єру першого поверху мають вигляд прямокутного чи округлого підвищення. Їхня кількість коливається від одного до двох і більше, долівка може бути вимазана глиною. До цієї групи належать споруди поселень Глибочок, Піщана, Колодисте II, Чаплинка та, можливо, Колодисте I. У будівлі 3 в Піщаній та 2 в Колодистому II виявлено по одному об'єкту, і ці житла віднесені до споруд малих розмірів завдовжки до 10,0 м (табл. 1).

Друга група — споруди, в яких інтер'єр першого поверху слабо виражений або взагалі відсутній. У них могла бути щонайбільше одна глиняна вимостка нечітких розмірів і форми, а також ями в долівці. Сюди відносимо будівлі на хут. Незаможник і в Небелівці, а також будівлю 1 у Піщаній.

Однозначно пояснити розбіжності між будівлями в межах однієї локально-хронологічної групи нині неможливо. Приміром, у Піщаній будівлі представлені обома варіантами. Можливо, причина криється в тому, що вказані поселення належать до різних просторових груп і варіантів небелівської групи (Дяченко 2009, с. 25). За дослідженнями О.В. Дяченка, поселення Піщана, Небелівка, Колодисте I і II та Глибочок належать до просторового варіанта 1, а хут. Незаможник — до варіанта 2. Втім, як вказувалося, будівлі в Піщаній представлені обома групами, хоча більшість їх віднесена до першої. Тож, імовірно, будівлю 1 у Піщаній можна вважати певним винятком. Поселення Небелівка відноситься до просторового варіанта 1, за О.В. Дяченком, а виявлена тут будівля віднесена до другої групи. Це, по-перше, можна пояснити поганою її збереженістю — в ній на першому поверсі виявлено рештки вимостки нечіткої форми. По-друге, це поселення представлене лише однією будівлею, що недостатньо для висновків. Прикладом того може слугувати Піщана. Якби дослідження тут обмежилися 1987—1988 рр., то вона б фігурувала тільки в списку будівель другої групи. Розкопки 2005 р. змінили погляд на облаштування споруд на цьому поселенні. Отже, будівлі і першої, і другої груп можуть бути в обох просторових варіантах. Наприклад, із відомостей про будівлі в Колодистому I, віднесеному до першої групи та просторового варіанта 1, відомо, що в споруді 2 виявлена яма (Спицын 1904, с. 101). Постає запитання про співвідношення обох варіантів будівель на поселеннях двох просторових варіантів, для відповіді на яке ще недостатньо даних.

Нині небелівські поселення представлені одним—трьома житлами, окрім хут. Незаможник, де досліджено шість споруд. Таким чином, актуальним завданням сучасного трипільознавства є подальше накопичення джерельної бази, зі зростанням якої наші висновки можуть бути відкореговані.

Беляшевский Н.Т. Площадки с расписными сосудами в Звенигородском и Уманском уезде Киевской губернии // АЛЮР. — 1899. — I. — С. 174—176.

Беляшевский Н.Т. Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого Звенигородского уезда Киевской губернии // АЛЮР. — 1900. — II. — С. 148—155; 1901. — III. — С. 69—72.

- Бузян Г.Н., Якубенко Е.А. Характерные черты домостроительства косеновской локальной группы // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине — К., 1990. — С. 58—64.
- Дяченко О.В. Просторова організація західнотрипільського суспільства у межириччі Південного Бугу та Дніпра // Магістеріум. Археологічні студії. — 2009. — 36. — С. 19—26.
- Дяченко О.В., Черновол Д.К. Середній склад сім'ї населення західнотрипільської культури // Археологія. — 2009. — № 3. — С. 3—12.
- Заец И.И., Рыжов С.Н. Поселение трипольской культуры Клишев на Южном Буге. — К., 1992.
- Круц В.А., Рыжов С.Н. Отчет о работе Трипольской экспедиции за 1988 г. // НА ІА НАНУ. — 1988/4а.
- Круц В.А., Рыжов С.Н. Отчет о работе Трипольской экспедиции за 1990 г. // НА ІА НАНУ. — 1990/7.
- Маркевич В.И. Трипольское поселение Варваровка VIII // Тез. докл. Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР. — Кишинев, 1964. — С. 15—16.
- Овчинников Э.В. Производственно-хозяйственный комплекс трипольского поселения у хутора Незаможник // Stratum Plus. Земля Триполиада. — 2001—2002. — 2. — С. 260—274.
- Овчинников Е.В. До питання про трипільське житлобудівництво (за результатами розкопок поселень хутір Незаможник і Зелена Діброва) // ЗНТШ. — 2002. — С. 116—137.
- Овчинников Е.В. Трипільська культура на Канівщині // Трипільська цивілізація у спадщині України. — К., 2003. — С. 288—299.
- Овчинников Э.В. Расписная керамика каневской группы «западного триполья» (по материалам поселения хут. Незаможник) // Коллекция научных фондов Института археологии НАН Украины. Материалы та дослідження. — К., 2010. — С. 18—26.
- Овчинников Е.В. Розкопки трипільського поселення у с. Чаплинка // АДУ 2009 р. — К.; Луцьк, 2010а. — С. 304—308.
- Овчинников Э.В., Черновол Д. К. Отчет о разведках на территории Городищенского, Корсунь-Шевченковского и Звенигородского районов и раскопках, проведенных на трипольском поселении у х. Незаможник // НА ІА НАНУ. — 1999/79.
- Овчинников Э.В., Черновол Д.К., Назаров А.В., Гуриченко И.П. Отчет о раскопках трипольских поселений хутор Незаможник и Зеленая Диброва и разведках на трипольских памятниках Поросского региона в 2000 году // НА ІА НАНУ. — 2000/61.
- Рижов С.М. Небелівська група пам'яток трипільської культури // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 101—114.
- Рижов С.М. Дослідження трипільського поселення біля с. Піщана в Буго-Дніпровському межириччі // Тези доп. X-ї Вінницької обласної історико-краєзн. конф. — Вінниця, 1995. — С. 15—17.
- Рижов С.М., Шумова В.А., Черновол Д.К. Дослідження трипільського поселення Колодисте II у 2004 р. // АДУ 2003—2004 рр. — К., 2005. — С. 274—276.
- Спицын А.А. Раскопки глиняных площадок близ села Колодистого Киевской губ. // ИАК. — 1904. — 12. — С. 87—118.
- Чепмен Дж., Гейдарська Б., Вілліс Р., Сван Н., Бурдо Н.Б., Котова Н.С., Беленко М.М., Відейко М.Ю. Дослідження на поселенні трипільської культури біля с. Небелівка // АДУ 2009 р. — К.; Луцьк, 2010. — С. 458—460.
- Черновол Д.К., Рижов С.М. Звіт Піщанського загону Трипільської експедиції за 2005 рік в с. Піщана Тальнівського району Черкаської області // НА ІА НАНУ. — 2005/135.
- Черновол Д.К., Рижов С.М. Дослідження трипільського поселення біля с. Піщана // АДУ 2004—2005 рр. — К., 2006. — С. 373—376.

Надійшла 07.04.2011

Д.К. Черновол

ИНТЕРЬЕР ПОСТРОЕК НЕБЕЛЕВСКОЙ ЛОКАЛЬНОЙ ГРУППЫ ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В каждой локальной группе трипольской культуры интерьер жилищ имеет определенные особенности. В статье рассмотрены постройки небелевской группы. Она выделена С.Н. Рыжовым и относится к памятникам западнотрипольской культуры этапа В/II Буго-Днепровского междуречья. Первые раскопки небелевских поселений были проведены в конце 19 в. Ныне исследована 21 постройка.

Анализ элементов интерьера первого и второго этажей и их интерпретация позволили установить, что сооружения различаются обустройством первого этажа, на основании чего выделено два их варианта. К первому относятся сооружения, имеющие на первом этаже прямоугольные и округлые возвышения, ко второму — со слабо выраженным интерьером первого этажа или же отсутствием его деталей, что коррелируется в значительной степени с пространственными вариантами, выделенными А.В. Дяченко.

В целом постройки разделены на жилищно-хозяйственные и хозяйственные. Площадь первых колеблется от 45,0 до 120,0 м², вторых — не превышает 10,0 м². Поселения небелевской группы ныне представлены одним—тремя жилищами, кроме хут. Незаможник, где исследованы шесть сооружений. Таким образом, актуальной задачей современного трипольеведения является дальнейшее накопление источниковедческой базы.

INTERIOR OF NEBELIVKA LOCAL GROUP BUILDINGS OF TRYPILLYA CULTURE

Dwellings interior has its certain peculiarities in each local group of Trypillya culture. Buildings of Nebelivka group are analyzed in the article. This group was determined by S.M. Ryzhov and it belongs to the Western Trypillya culture monuments of the B II stage in the region between the Buh and Dnipro Rivers. First excavations at Nebelivka group settlements were conducted in the end of the 19th c. Today 21 structures are studied.

Elements of the ground and the first floors interior analysis and interpretation allowed the author to determine that structures vary by the lay-out of the ground floor, based on which two variants are defined. Structures with rectangular and round daises are referred to the first variant, while the second one include structures with hardly articulated interior of the ground floor or without any details, which significantly correlates with the spatial variants developed by O.V. Dyachenko.

As a whole, structures are divided into dwelling and husbandry, and husbandry ones. The area of the former vary from 45,0 to 120,0 m², while the area of the latter is under 10 m². Nebelivka group settlements are presented today from one to three dwellings, besides Nezamozhnyk hamlet where six structures are studied. Consequently, the further gathering of the source base is a pressing goal of contemporary Trypillya study scholars.

Р.В. Кройтор

АРХЕОЗООЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС З ПОСЕЛЕННЯ УЧ-БАШ

Вперше подано палеозоологічний матеріал кизил-кобинської культури — з поселення Уч-Баш (розкоп 1).

К л ю ч о в і с л о в а: Крим, доба раннього заліза, кизил-кобинська культура, поселення, палеозоологічний матеріал.

Багатошарова пам'ятка кизил-кобинської культури Уч-Баш (середина XI — початок VII ст. до н. е.) розташована в передгір'ї південно-західного Криму над Інкерманською долиною неподалік від місця впадіння річки Чорна у Північну бухту (Кравченко 2007, рис. 1). Окрім знахідок вказаної культури (Кравченко 2007; 2010а), з відкладень Учбаського городища отримано численний остеологічний матеріал, який надає додаткові свідчення про діяльність колективу поселення та дозволяє уточнити значення та місце цієї пам'ятки. Особливий інтерес становить специфічна структура домашнього стада з Уч-Башу та всього археозоологічного комплексу в цілому, що, поза сумнівом, вимагає ретельного вивчення та інтерпретації.

Джерела і методи дослідження. Археозоологічний матеріал був відібраний і підданий камеральній обробці в ході досліджень Уч-Башу Інкерманським загonom Севастопольської археологічної експедиції, а згодом Інкерманською експедицією ІА НАНУ під керівництвом Е.А. Кравченко в 2006—2010 рр. (Савеля, Кравченко 2006; 2007; 2008; 2009; Кравченко 2009;

2010; 2010а). Попри значне подрібнення кісткових залишків, характерне для археозоологічних комплексів, що відбивають сліди діяльності людини, збереженість матеріалу можна вважати задовільною. Морфологічний опис решток подано лише, якщо були варті уваги особливості, що доповнюють уже відомі дані. Пропонується також біометричний опис остеологічного матеріалу, однак статистична обробка даних неможлива переважно через нечисленність добірки. Заміри кісток реєструвалися за А. Дріш (Driesch 1976). Здебільшого можна було диференціювати кісткові рештки вівці та кози свійських за морфологічними критеріями кісток кінцівок, описаних Х. Фернандезом (Fernandez 2001), а також корінних зубів і нижніх щелеп згідно даних П. Халстеда та ін. (Halstead et al. 2002).

Аналіз структури археозоологічних комплексів враховує співвідношення диких і свійських тварин, а також видовий склад свійського стада. В окрему категорію виділені малорухливі тварини (черепаша, а також молюски та інші безхребетні), добування котрих можна описати як збиральництво.

Окрім систематичного опису, приділено увагу тафономічній структурі археозоологічних